

§ 148. [Kohtusüsteemi ülesehitus]

Kohtusüsteem koosneb:

- 1) maa- ja linnakohtutest ning halduskohtutest;
- 2) ringkonnakohtutest;
- 3) Riigikohtust.

Erikohtute loomise mõnda liiki kohtuasjade jaoks sätestab seadus.

Erakorraliste kohtute moodustamine on keelatud.

Autor *Priit Pikamäe*

Ajaloolised tekstid

PS 1920: § 73. Sellekohaste seaduste alusel ja korras alluvad üksikud liigid kriminaalasju vandekohtule. Vandekohtunikke ei seo eelmise paragrahvi nõuded.

§ 74. Erakorralised kohtud on lubatud sellekohase seaduse piirides ainult sõjaajal, kaitseisukorras ja sõjalaevadel.

PS 1937: § 118. Seadusega võib luua erikohtuid mõnda liiki asjade või alade jaoks.

Erikohtute koosseisu määramine kas nimetamise või valimise põhimõttel toimub seaduses ettenähtud aluseil ja korras. Samuti määrab seadus nende kohtunikkude ametialase seisundi, kusjuures ametkohtunikkude nimetamise korral neile kohaldatakse § 114–117 eeskirju.

§ 119. Erakorralised kohtud on lubatud seaduse piires ainult sõja ajal, kaitseisukorra piirkonnas ja sõjalaevadel.

Sisukord

- I. Üldine kohtusüsteem
- II. Eri- ja erakorralised kohtud

- 1 Paragrahv sätestab kohtusüsteemi ülesehituse ehk kohtuorganisatsiooni selle põhisiste nimetamise teel. Kohtusüsteemi eri astmete põhiülesanded on seevastu sätestatud PS §-s 149. Nimetatud kahe sätte koostoimes määratakse kindlaks Eesti kohtusüsteemi moodustavad kohtuastmed koos süsteemisese pädevusjaotusega ehk organisatsioonilise kohtualluvusega. Arvestades, et kommenteeritavas paragrahvis reguleeritud küsimuste juurde pöördutakse uuesti veidi erineva vaatenurga alt tagasi PS §-s 149, tuleb nõustuda seisukohaga, et käesoleva paragrahvi lg 1 regulatiivne tähendus on pigem tagasihoidlik, piirdudes pigem kohtusüsteemi ülesehituse kirjeldamisega.¹ Üldiselt ei ole sedavõrd üksikasjalik kohtusüsteemi ülesehituse äratoomine PSis tavapärane. Nii ei nimetanud 1920. a PS *expressis verbis* ühtegi kohtusüsteemi lüli peale Riigikohtu kui kõrgeima kohtu (PS §-d 68–74), jättes kohtusüsteemi üksikasjad, sealhulgas eri kohtuastmete ülesanded täielikult seadusandja määrata. 1933. a põhiseadusmuudatustega selles osas midagi ei muudetud ning ka 1937. a PS järgis eelnevaga valitud joont (PS §-d 112–121), nimetades samuti kohtusüsteemi lülidest ära ainuüksi Riigikohtu kõrgema kohtu rollis. Põhjus, miks 1992. a PSi koostamisel otsustati kohtusüsteemi ülesehituse konstitutsionaliseerimise kasuks, peitub eeskätt soovis selgelt distantseeruda nõukogudeaegsest kahestmelisest kohtusüsteemist, mille eripärast tulenevalt võis teatud kohtuasjades edasikaabeõigus sootuks puu-

¹ M. Laaring. – PSKV, PS § 148 komm. 5.

duda.² Nähes seega PSi tasandil ette kohtusüsteemi ülesehituse ja tuues välja ka selle eri astmete põhiülesanded, sooviti niisuguse olukorra kordumist vältida, iseäranis veel vähearenenud õigusriiklike traditsioonide tingimustes.³ On siiski kaheldav, kas kohtusüsteemi üksikasjalikku kirjeldamist PSis saab pidada selle sihi saavutamiseks sobivaks vahendiks. Ühelt poolt on edasikaebeõigus PS § 24 lg-s 5 tagatud põhiõigusena ning teisest küljest ei eelda selle realiseerimine kohtuorganisatsiooniliselt tingimata eraldiseisvat apellatsiooniatset, vaid võib olla korraldatud ka muul viisil. Kaheastmelist kohtusüsteemi pole seega põhjust pidada iseenesest taunitavaks nähtuseks. Lisaks on menetluskorra kujundamine PS § 149 lg 3 kohaselt seadusandja kujundada, kes võib seega edasikaebeõigust diferentseerida vastavalt kohtuasjade sisulisele keerukusele. Kohtusüsteemi reformi võimalikkus üksnes PSi muutmise kaudu võib osutada takistuseks kohtusüsteemi kaasajastamisel. Teisalt võib aga kohtusüsteemis tervikuna näha riigiorganisatsiooni sedavõrd tähtsat komponenti, mille olulisem muutmine nõuabki tavapärasest laiemat konsensust kujul, mida kaastab PSi muutmine.

- 2 Kohtusüsteemi ülesehitus on alati mõjutatud ühe või teise riigi ajaloolistest eripäradest ja traditsioonidest. Kommenteeritavas paragrahvis sätestatud kolmeastmeline kohtusüsteem on otseselt üle võetud vahetult enne PSi koostamisele asumist 1991. a lõpus kehtestatud KSist⁴ (XIII ptk sj komm. 2–3), mis omakorda koostati 1938. a kohtute seadustiku põhiideid silmas pidades, tehes selles ette nähtud kohtukorralduse põhiskeemis üksikuid mugandusi, mida õigustasid vahepealsel ajal aset leidnud ühiskondlikud arengud.⁵ Iseisva riigi tingimustele vastava kohtusüsteemi taastamisel 1991. a loobuti siiski 1938. a kohtute seadustikuga võrreldes kohtukojast kui eraldi kohtuastmest ja nimetati esimese astme kohtud jaoskonnakohtute asemel ümber maa- ja linnakohtuteks, märkides uuenusena viimaste kõrval esimese astme kohtutena ära ka halduskohtud. Muus osas järgis 1991. a KS üsna täpselt 1938. a kujunenud kohtukorraldust, kusjuures viimasele toetuti eeskujuna isegi ringkonnakohtute ja Riigikohtu struktuuri ülesehitamisel. Kokkuvõttes lahendati niisiis kohtuvõimuga seonduvad kesksed põhiseaduslikud küsimused juba PSi väljatöötamise eel 1991. a vastu võetud KSis, mis avas omakorda tee selles sätestatud olulisemate küsimuste ülevõtmisele ettevalmistatavasse PSi.⁶
- 3 Paragrahvi lg 1 määrab kindlaks kohtusüsteemi lülid vastavate kohtute loetlemise teel (komm. 4–7). Lõiked 2–3 reguleerivad erikohtute ja erakorraliste kohtutega seonduvat (komm. 8–9). PS § 149 lg 3 kohaselt sätestab kohtukorralduse ja kohtumenetluse korra seadus, mis PS § 104 p 14 järgi kujutab endast konstitutsioonilist seadust, mille vastuvõtmiseks parlamendis on vaja kvalifitseeritud häälteenamust. Kuivõrd kohtukorralduse üksikasjalikumal kujundamisel on seadusandjal suur otsustusruum, määrab paragrahv koostoimes PS §-ga 149 ära need põhiseaduslikud piirid, mille raamides on seadusandja pädev kohtukorralduse üle otsustama. Nii on näiteks seadusandja määrata, kas pidada

² Vt nt J. Rätsepa sõnavõtt Põhiseaduse Assamblees seoses kohtuid käsitleva peatüki ettevalmistamisega: „[I]gal juhul tahetakse võimalikult ulatuslikult lahti saada nendest negatiivsetest kogemustest, mis on nõukogudeaegse kohtuaparaadi töös saanud.“ – V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Tallinn: Juura 1997, lk 207.

³ Põhiseaduse asjatundjate kogu tegevuse aruanne. Tallinn: Justiitsministeerium 2018, lk 91.

⁴ Vt justiitsminister J. Raidla ettekanne Põhiseaduse Assamblees – V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee, lk 78.

⁵ Vt Eesti Vabariigi kohtute seadus. Rahvusarhiiv, ERA.R-3.3.15918.

Samuti justiitsministri asetäitja M. Raski ettekanne Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseisu 50. istungjärgul 26. septembril 1991 Eesti Vabariigi kohtute seaduse, Eesti Vabariigi kohtuniku staatuse seaduse eelnõu ning Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuse „Eesti Vabariigi kohtute seaduse ja Eesti Vabariigi kohtuniku staatuse seaduse rakendamise kohta“ eelnõu esimesel lugemisel.

⁶ Vt Eesti Vabariigi kohtute seadus. Rahvusarhiiv, ERA.R-3.3.15918. Lähemalt niisuguse eba-traditsioonilise lähenemise põhjuste kohta samuti P. Pikamäe. Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule, – Riigiõiguse aastaraamat 2021. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia riigiõiguse sihtkapital, lk 141–147.

vajalikuks kommenteeritava paragrahvi lg-s 2 nimetatud erikohtute loomist, samas kui teatud kohtuastmete kaotamise üle otsustamine jääb väljapoole seadusandja otsustuspädevust. Eelnevat silmas pidades tuleb nõustuda juba varem väljendatud seisukohaga, et kõnealustest sätetest tuleneb kohtuorganisatsiooni ülesehituse, täpsemalt kolmeastmelise kohtusüsteemi garantii⁷, kuivõrd nimetatud küsimust ei ole seadusandja pädev otsustama teisiti.

I. Üldine kohtusüsteem

- 4 Sätetades üksnes kolmeastmelise kohtusüsteemi garantii, ei kirjuta see paragrahv ega PSi muud sätted seadusandjale ette vastavate kohtute arvu ega ka mitte seda, mil moel tuleks täpselt haldusorganisatsiooni tasandil PSis loetletud kohtud kujundada. See oleks ka ilmselgelt ebaotstarbekas, sest kohtute töö korraldamine justiitshalduse tasandil sõltub mitmetest objektiivsetest teguritest kogumis (nt riigi demograafiline olukord, rahvastiku paiknemine ja ümberpaiknemine, kohtuasjade arvu dünaamika jne), mille muutus võib omakorda tingida vajaduse kohtukorralduslike muudatuste järele. Parlamendi pädevuses on seega otsustamine üksikute kohtute loomise, lõpetamise või ümberkorraldamise üle.⁸ Erandi selles osas moodustab vaid Riigikohus põhiseadusliku institutsioonina. Kooskõlas PS § 149 lg-ga 5 reguleerib praegu kohtukorraldust, sealhulgas sätestab kohtuvõrgu üksikasjad, KS. KS §-st 7 tulenevalt on kohtuorganisatsioon esimese ja teise astme kohtute tasandil praegu korraldatud kohtuasutuste kui teatud liiki riigiasutuste loomise teel kohtusüsteemi kesksete lülide tarbeks. PSi valguses pole siiski tegemist ainuvõimaliku kohtuorganisatsiooni haldusmudeliga, kuivõrd kommenteeritava paragrahvi lg 1 p 1–2 ei nõua nendes loetletud kohtute korraldamist tingimata eraldi kohtuasutustena. Õigusemõistmise kättesaadavuse tagamiseks võib parlament kohtusüsteemi korraldada ka muudelt alustelt lähtuvalt, sealhulgas ühendades nt ühte kohtuasutusse kõik sama tasandi kohtud või loobudes maa- ja halduskohtute lahutamisest eraldi kohtuasutustesse. Nii nt nägi 1991. a KS ette võimaluse jätta eraldi halduskohus moodustamata, andes vastava ülesande täitmise maakohtu koosseisus tegutsevale halduskohtunikule.⁹ Kõikide kohtuasjade arutamine ühe kohtuasutuse raames sõltumata nende liigist on juba haldusmudelina võetud omaks nii ringkonnakohtute kui ka Riigikohtu puhul.
- 5 Vaieldav on küsimus, kas põhiseadusandja poolt mitmuse vormi kasutamine PS § 148 lg 1 pdes 1–2 nimetatud maa-, linna- ja halduskohtute ning ringkonnakohtute puhul on juhuslik või on sellega põhiseaduse tasandil soovitud kinnistada nimetatud kohtute paljususe nõuet. Viimase tõlgendusvariandi kohaselt nõuab PS, et esimese ja teise astme kohtuid ehk astmekohtuid peab kogu riigi kohta olema vähemalt kaks. On siiski kaheldav, kas pelgalt mitmuse vormi kasutamisest vaatlusalustes sätetes saab tuletada niisugust seadusandjale suunatud kohustust. Astmekohtute paljusus on mõeldud teenima õigusemõistmise territoriaalse kättesaadavuse eesmärki, kuid samas on nimetatud siht saavutatav ka muude vahenditega mitut sama tasandi kohut eraldi kohtuasutustena loomata. Nii on näiteks kehtivas kohtukorralduses esimese astme maa- ja halduskohtute arvu võrreldes varasemaga märkimisväärselt vähendatud, tagades samas juurdepääsu õigusemõistmisele mitmes kohas asuvate kohtumajade kui kohtu kohapealse struktuuriüksuse vahendusel. Arvestada tuleb sedagi, et infotehnoloogiliste vahendite laialdase leviku tingimustes on

⁷ M. Laaring. – PSKV₅, PS § 148 komm. 3.

⁸ Sama seisukoht M. Laaring. – PSKV₅, PS § 148 komm. 3. Vt ka 1991. a KS seletuskiri, milles kriipsutatakse otsesõnu alla kohtute moodustamine, reorganiseerimine ja likvideerimine seadusandja poolt. – Eesti Vabariigi kohtute seadus. Rahvusarhiiv, ERA.R-3.3.15918.

⁹ 1991. a KSi seletuskiri märgib igati põhjendatult, et kohtute moodustamisel tuleb eeskätt silmas pidades nende võimalikku töökoormust, mistõttu võib osutada vajalikuks Tallinnas mitme halduskohtu loomine, samas kui Hiiumaal võib sama tööga toime tulla üks halduskohtunik maakohtu juures. – Eesti Vabariigi kohtute seadus. Rahvusarhiiv, ERA.R-3.3.15918.

kohtusse pöördumise õiguse realiseerimine saanud võimalikuks ka eemalt. Et kohtute paljusus ei ole eesmärk omaette, vaid tegemist on õigusemõistmise kättesaadavuse vahendiga, tuleb asuda seisukohale, et see paragrahv ei nõua seadusandjalt mitme esimese ja teise astme kohtu rajamist, kui nimetatud eesmärk saavutatakse mõnel muul kohtusse-pöörduja jaoks sama tõhusal moel.

- 6 Kehtiva KSi kohaselt koosneb praegune kohtusüsteem neljast maakohust (Harju, Viru, Pärnu ja Tartu maakohus), kahest halduskohtust (Tallinna ja Tartu halduskohus), kahest ringkonnakohtust (Tallinna ja Tartu ringkonnakohus) ja Riigikohtust (KS § 7 lg 1, § 9 lg 2, § 18 lg 2 ja § 22 lg 2). KSi järgi on maa- ja halduskohtute territoriaalseteks struktuuriüksusteks kohtumajad, mida võib olla üks või mitu (KS § 9 lg 2¹ ja § 18 lg 2¹). Niisugune kohtusüsteem kujunes välja peaaesjalikult 01.01.2006 jõustunud kohtuvõrgu reformi tulemusena, mille käigus senised eraldi kohtuasutustena toimivad kohtud ühendati neljaks maakohuks ja kaheks halduskohtuks. Reformiga ei kaotatud õigusemõistmist siiski ühestki senise kohtuasutuse asukohast. Olgugi et põhiseadus nimetab kommenteeritavas paragrahvis maakohu kõrval kohtusüsteemi lülina ka linnakohtuid, nimetati viimased sama seadusemuudatusega ümber maakohuteks põhjendusega, et nimetatud kaks kohut ei erine oma pädevuse poolest üksteisest, samuti sellega, et PS ei nõua kohtusüsteemis mitte linnakohtu nimetust kandva kohtuasutuse, vaid teatud pädevusega esimese kohtuastme olemasolu.¹⁰ Viimase seisukohaga tuleb nõustuda, sest PSi kõnealune säte nõuab esimese astme kohtu esinemist kohtusüsteemis, mitte aga selle nimetamist teatud kindlal moel.
- 7 Ajalooliselt on kirjeldatud kohtuvõrgu reformi aga vaid üks etapp alates taasiseseisvumisest ette võetud kohtu tööpiirkondade ümberkorraldamisest, mille tulemusena on peamiselt majanduslikel ja demograafilistel põhjustel esimese ja teise astme kohtute arv Eestis järjepidevalt vähenenud.¹¹ 16.12.1992 Riigikogus heaks kiidetud Eesti Vabariigi kohtute arvu ja nende koosseisude ning maa- ja linnakohtute kaasistujate arvu kindlaksmääramise seaduse¹² rakendamise järel nähti Eestis ette esimeses astmes kuue linnakohtu, 15 maakohu ja kolme halduskohtu ning teises astmes nelja ringkonnakohtu moodustamine, millest tegelikult moodustati lõpuks siiski vaid kolm. Edaspidi on justiitshalduspoliitika pidevalt liikunud kohtute arvu kahandamise suunas nii esimeses kui ka teises kohtuastmes. Nii ühendati 2008. a varasem Viru ringkonnakohus töökoormuse ühtlustamise ja ringkonnakohtunike spetsialiseerumisevõimaluste parandamise eesmärgil Tartu ringkonnakohtuga.¹³ 01.01.2006 jõustunud reformi ringkonnakohtute arvu ei muutnud, piirdudes seniste esimese astme kohtute koondamisega neljaks suuremaks kohtuasutuseks. Vastupidise tendentsina kohtute arvu vähendamisele on samas kohtunike arv kohtusüsteemis järjepidevalt kasvanud.

II. Eri- ja erakorralised kohtud

- 8 Kommenteeritava paragrahvi lg-s 2 nimetatud erikohtutena tuleb mõista riigi kohtusüsteemis teatud liiki kohtuasjade lahendamiseks loodud kohtuid ehk spetsialiseeritud kohtuid. Erikohtute asutamine on otstarbekuse küsimus, mille otsustamiseks on pädev seadusandja PS § 149 lg 4 alusel kehtestatavas kohtukorralduse seaduses. Erikohtute

¹⁰ Vt kohtute seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu kohtute tööpiirkondade ühendamiseks seletuskiri. Eelnõu 503SE (Riigikogu X koosseis).

¹¹ Selle kohta ülevaatlilikult nt P. Järvelaid. *Historia iuris Estonia. Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu*. Tallinn: Argo 2015; M.-L. Sootak, H. Siimets-Gross. *Eesti õiguse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum 2019; L. Tabur, R. Sepp. *Õiguskaitse- ja justiitsreformid Eestis 1991–2019*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2020.

¹² RT 1993, 1, 1.

¹³ RT I, 2008, 13, 85.

loomise peamine eesmärk on kohtunike suurem spetsialiseerumine teatud liiki kohtuasjade lahendamisele, mis seda laadi kohtuasjade suhteliselt suure arvukuse korral toob endaga eelduslikult kaasa nende professionaalsema ja kiirema lahendamise. Selle kõrval võib vajadus erikohtute loomise järele olla tingitud ka vajadusest erineva struktuuriga kohtukoosseisude järele eri liiki asjade läbivaatamiseks. Kohtunike spetsialiseerumise vajadus on olemas kõigis arenenud õigussüsteemiga riikides, sest mida keerulisem on õiguskord, seda enam avarduvad kohtunike lahendatavate kaasuste ring, mis teatud kindla valdkonna eriteadmiste puudumise tõttu võib üldkompetentsiga kohtunikele keeruliseks osutada.¹⁴ Samas on nimetatud sihid põhimõtteliselt saavutatavad ka üldpädevusega kohtute puhul kohtunike mitteformaalse spetsialiseerumise kaudu teatud asjadele või läbi kohtunike formaalsete, s.o tööjaotusplaanis (KS § 37) fikseeritud kohtuasjade jagamis-põhimõtete, mis võtavad juba ette arvesse teatud kohtunike täpsemat erialast ettevalmistust üksikus õigusvaldkonnas.¹⁵ Eesti kohtusüsteemi senisel arendamisel ongi orienteerutud üldkompetentsiga kohtute kohtunike, mitte kohtute spetsialiseerumisele, kuna ühelt poolt on 1991. a kohtureformiga kohtusüsteem ajalooliselt eelistanud kohtuasjade lahendamist üldkompetentsiga kohtute kaudu (XIII ptk sj komm. 2–3) ning teisest küljest ei ole eri liiki kohtuasjade arv eraldivõetuna seni objektiivselt õigustanud kohtuorganisatsioonis erikohtute moodustamist. Seetõttu võib Eesti olemasolevas kohtukorralduses ainsaks erikohtuks pidada selle paragrahvi p-s 1 nimetatud ja KS 2. ptk 2. jg alusel moodustatud halduskohtuid esimeses astmes. Teistes riikides tuntakse sageli peale halduskohtute veel nt töökohtuid, maksukohtuid, sotsiaalkohtuid, sõjaväekohtuid jne. Vastavat liiki kohtuasjade vähesus on saanud määravaks ka Eesti õigussüsteemis kaitseväekohtute kui erikohtute loomata jätmise puhul, mille vajaduse üle on taasiseseisvumisjärgsel perioodil ilmselt kõige enam arutatud.¹⁶ Kuigi ka haldusasjade väike arv Eesti kohtusüsteemi menetlusstatistikas ei tingiks iseenesest vajadust halduskohtute kui spetsialiseeritud kohtute järele, on nende PSis äranimetamine kommenteeritava paragrahvi p-s 1 tingitud ajaloolistest põhjustest (PS § 149 komm. 4–5).

- 9 Paragrahvi lg 3 seevastu keelab erakorraliste kohtute loomise. Analoogiline põhiseaduslik keeld sisaldab ka varasemates, 1920. ja 1938. a PSis (vastavalt §-d 74 ja 119), tehes siiski erandi sõja või kaitseseisukorra ajaks ja sõjalaevadele. Praegune PS läheb oma eelkäijatest seega kaugemale, sisaldades erakorraliste kohtute moodustamise absoluutset keeldu aja- ja kohamodaliteedist sõltumata. Erakorralise kohtuna (sõjatingimustes nimetatud ka *väliskohtuks*) tuleb vaadeldava sätte tähenduses mõista üldisest kohtusüsteemist lahutatud ja ainuüksi teatud juhtumi (*ad hoc*) arutamiseks või teatud isikute (*ad personam*) üle kohtupidamise korraldamiseks loodud kohut. Erakorralise kohtu alluvus ei ole seega määratud mitte prospektiivselt abstraktsete tunnuste alusel, vaid retrospektiivselt kitsalt teatud sündmuse või isiku üle õigusemõistmiseks. Neil põhjustel võib erakorraliste kohtutena eelnevas tähenduses vaadelda mõnedes riikides alaliselt teatud isikute kategooria üle kohtupidamiseks moodustatud kohtuinstantsse (nt *Cour de la République* Prantsusmaal eeskätt riigipea ja ministrite süüteoasjade arutamiseks). Kuigi võrdlemisi laialt levinud nähtusena rahvusvahelistes suhetes (nt Nürnbergi, Tokio, Rwanda ja endise Jugoslaavia tribunalid), välditakse nende loomist riikidesiseselt. Asja arutamine erakorralises kohtus ei pea tingimata kaasa tooma järeleandmisi sõltumatu ja erapooletu õigusemõistmise nõuetes, kuid rikub siiski PS § 24 lg-st 1 tulenevat põhiõigust seadusega ette kindlaks määratud kohtualluvusele, samuti PS §-s 12 sätestatud üldist võrdsuspõhiõigust.

¹⁴ J. Ginter. Erikohtute võimalik koht Eesti Vabariigi õigussüsteemis. – *Juridica* 1995/1, lk 12.

¹⁵ Samas.

¹⁶ Vt nt J. Puskar. Kas Eesti Vabariik vajab sõjakohtuid? – *Eesti Jurist* 1994, nr 12, lk 6–7; M. Sedman. Sõjakohtud ja Riigikohtu roll sõjakohtute süsteemis Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil. – *Juridica* 2019/9, lk 642–654; D. Liiv. Sõjakohtutest Marin Sedmani artikli põhjal. – *Juridica* 2019/9, lk 655–656; K. Pihlakas. Sõjakohtu–Riigikaitsekohtu sünnivalud Eestis. Tallinn: Ammukaar 2021.